

Stenåldersboplatser vid Skarastugan, hyttlämningar vid Stora och Lilla Uttervik samt en halv väg

Förundersökning i form av schaktkontroll

Fornlämning Tunaberg 69:1, 105:1, 169:1-2, 293:1 och 650
Uttervik 5:1, Skarastugan 1:1 m.fl.
Tunabergs socken
Nyköpings kommun
Södermanland

Henrik Runeson

Stenåldersboplatser vid Skarastugan, hyttlämningar vid Stora och Lilla Uttervik samt en hålväg

Förundersökning i form av schaktkontroll

Fornlämning Tunaberg 69:1, 105:1, 169:1-2, 293:1 och 650
Uttervik 5:1, Skarastugan 1:1 m.fl.
Tunabergs socken
Nyköpings kommun
Södermanland

Henrik Runeson

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2013

Omslagsfoto: Ledningsschakt i och i anslutning till Lilla Uttervik, Tunaberg 293:1. Foto från söder av Henrik Runeson

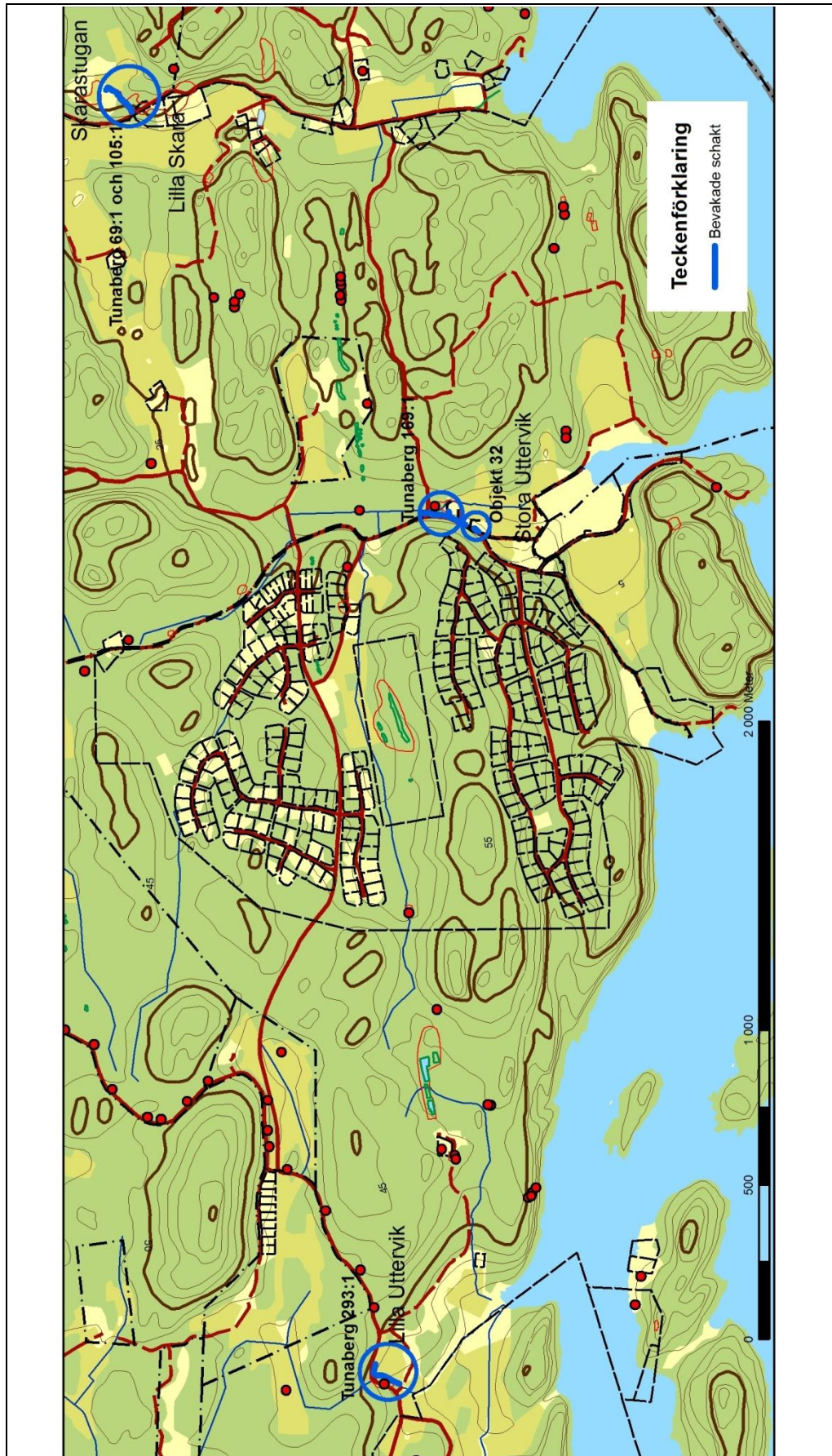
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2012/02954.

ISBN: 978-91-7453-229-6

Tryck: Just Nu, Västerås 2013.

Innehåll

Inledning.....	6
Bakgrund	6
Målsättning och metod	6
Topografi och fornlämningsmiljö	7
Gropkeramiska boplatser och deras miljö	7
Hyttlämningar.....	7
Hålväg.....	7
Genomförande	8
Undersökningsresultat.....	8
Stenåldersboplatser	8
Lilla Skara- Skarastugan, Tunaberg 69:1 och 105:1	8
Hyttlämningar.....	8
Stora Uttervik, Tunaberg 169:1	8
Lilla Uttervik, Tunaberg 293:1	10
Hålväg.....	10
Stora Uttervik, Tunaberg 650, Objekt 32 (hålväg)	10
Tolkning och utvärdering	13
Referenser.....	14
Litteratur.....	14
Tekniska och administrativa uppgifter	14
BILAGOR	15
Bilaga 1. Lager/anläggningsbeskrivningar	15
Bilaga 2. Schakttabell.....	16
Bilaga 3. ¹⁴ C-analyser	16

Figur 1. Förundersökningsplatsernas läge, markerat med en ringar. Utdrag ur digitala Terrängkartan. Skala 1:50 000.

Inledning

Under september och november 2011 utförde Stiftelsen Kulturmiljövård en förundersökning i form av en schaktkontroll inom eller i anslutning till fyra kända fornlämningar. De lokaler som berördes var de gropperamiska boplatserna Tunaberg 69:1 och 105:1 samt hyttlämningarna vid Stora- respektive Lilla Uttervik, Tunaberg 169:1-2 och 293:1. Dessutom förundersöktes en under den arkeologiska utredningen (Hermodsson & Runeson 2011) påträffad hålväg Tunaberg 650 (objekt 32).

I det område som schaktkontrollerades mellan de två stenåldersboplatserna framkom inget av antikvariskt intresse. Vid de två hyttlämningarna fanns dock slagglager varav två ¹⁴C-dateringar från lagrens botten visade sig ligga i 1300- respektive 1400-tal.

Bakgrund

Delar av Vattenfalls elledningsnät i ett område kring Uttervik och Lilla Uttervik, ca 3 km öster om Näverkvarn i Nyköpings kommun, skulle läggas i mark som jordkabel. Under en dag i september och fyra dagar i slutet av november 2011 utförde Stiftelsen Kulturmiljövård förundersökning i form av schaktkontroll inom eller i anslutning till fyra kända fornlämningar. Dessa var de gropperamiska boplatserna vid Skarastugan och Lilla Skara, Tunaberg 69:1 och 105:1 samt hyttlämningarna vid Stora- respektive Lilla Uttervik, Tunaberg 169:1-2 och 293:1 (1st dnr 431-01576-2011 daterat 2011-05-10) .

Dessutom omfattades en vid den arkeologiska utredningen påträffad hålväg (objekt 32). Enligt länsstyrelsens beslut (1st dnr 431-01576-2011 daterat 2011-08-11) skulle också en vid utredningen påträffad boplatz (objekt 28, Tunaberg 661) förundersökts. Då arkeolog kom till platsen visade det sig att kabelschaktet redan hade grävts eftersom utförarna av grävarbetet inte uppmärksammat att platsen ingick bland dem som skulle övervakas.

För de delar av sträckningen som inte innehöll sedan tidigare kända fornlämningar gjordes en utredning som innefattade inventering och utredningsgrävning. Utredningen, som rapporterats separat (Hermodsson & Runeson 2011), utfördes i under maj 2011.

Målsättning och metod

Det huvudsakliga syftet med förundersökningen var att arkeologiskt och antikvariskt värdera de delar av fornlämningarna/fornlämningsområdena som berörs av ledningsschakten.

Förundersökningen gjordes som en schaktövervakning inom den av länsstyrelsen utpekade sträckningen av ledningsschaktet som direkt eller indirekt berör de fyra kända fornlämningarna.

Kulturlager dokumenterades och mättes via GPS in. I den mån daterbart material fanns gjordes ¹⁴C-analyser.

Topografi och fornlämningsmiljö

De fornlämningar som berördes av förundersökningen bestod som tidigare nämnts av två gropperamiska boplatser, två hyttlämningar och en hålväg.

Gropkeramiska boplatser och deras miljö

De gropkeramiska lokalerna ligger på nivåer av ca 25 m.ö.h. Lokalerna, Tunaberg 69:1 och 105:1 vid båtsmanstorpet Skarastugan är kända sedan 1920-talet. Vid ytplockning i plöjd åkermark påträffade då amatörarkeologer, bl.a. Ernst Hermelin, stora mängder krukskärvor, ett 20-tal stenxor samt föremål av flinta och skiffer (Eriksson 1993). 1974 gjorde Stockholms universitet i samband med att ett kärnkraftverk planerades i Ytterbo-Kungshamnsområdet, en specialinventering med fosfatkarteringar, vilka visade på starkt förhöjda värden vid fornlämningarna (Magnusson 1975).

I närheten av de två tidigare nämnda boplatserna finns fler indikationer på aktiviteter under neolitisk tid. I början av 1990-talet noterades två nya gropkeramiska nedslag vid utredningsgrävning och specialinventering. Den ena är Tunaberg 364:1, 200 m söder om Tunaberg 105:1, där det vid en utredningsgrävning framkom 16 keramikskärvor (troligen gropkeramik), slagen kvarts, en flintskrapa och en malsten (Lindgren 1991). Vid den andra boplatserna, Tunaberg 389:1, belägen 350 m nordöst om Tunaberg 105:1, påträffades vid en specialinventering 13 skärvor keramik av poröst gods (troligen gropkeramik). I området finns dessutom en yta med förhöjda fosfatvärden, Tunaberg 351:1 som misstänks kunna utgöra en boplatser, inga fynd är dock kopplade till platsen (Magnusson, 1975).

Hyttlämningar

Hyttlämningen Tunaberg 169:1-2 vid Stora Uttervik består av en slaggförekomst och ett slagghvarp. Slaggförekomsten som enligt FMIS är 100 x 20-60 m stor är synlig som ett kolbemängt lager med slagg i skärningen av en bäckfåra. Det rör sig enligt Skyllberg (2001:245) om kopparslagg. Områdets storlek har vid tidigare inventeringar uppskattats med hjälp av jordsond. I norra delen området finns en 13 x 5 m stor och upp till 0,5 hög rest av en slagghvarp med svart, fluten slagg. Stora Uttervik förefaller att under medeltid ha ingått i frälsegods vars huvudgård legat i Ytterbo (Skyllberg 118-123) .

Den andra hyttlämningen som berördes, Tunaberg 293:1, omfattar ett 80 x 30 m stort område ”Lilla Utterviks hytta”. Även här är innehållet kopparslagg (Skyllberg 2001:245). Uppgifter finns om att ett slagghvarp funnits på platsen fram till 1920-30-talet. Stora delar av materialet skall dock då ha fraktats bort för att användas som vägbeläggning. I östra delen av området går en bäck i ett relativt kraftigt fall. Det förekommer tämligen sparsamt med slagg inom fornlämningen, mest slagg finns i den sydöstra och östra delen av området. Slaggen utgörs av svart, fluten hyttslag. Inom fornlämningen finns också en gammal dammvall. Under 1500-talet ingick sannolikt Lilla Uttervik i det s.k. Axel Larssons (Tott) gods (Skyllberg 2001: 131).

Hålväg

Vid den arkeologiska utredningen (Hermodsson & Runeson 2011) framkom en hålväg objekt 32 (Tunaberg 650) på nordvästra sidan av den mindre asfaltsvägen mot Stora Uttervik.

Genomförande

Syftet med förundersökningen var primärt att värdera de delar av fornlämningarna/fornlämningsområdena som berördes av ledningsschakten. Förundersökningen skedde i form av schaktövervakning inom den av länsstyrelsen utpekade sträckningen av ledningsschaktet som direkt eller indirekt berör de tidigare kända fornlämningarna.

Schakten samt påträffade anläggningar och kulturlager dokumenterades genom inmätning med GPS, beskrivning och fotografering. ¹⁴C-datering utfördes i botten av två lager med kol, sot och slagg.

Undersökningsresultat

Stenåldersboplatser

Lilla Skara- Skarastugan, Tunaberg 69:1 och 105:1

Enligt det underlag som länsstyrelsen fattat beslut efter skulle kabeldragningen gått igenom stenåldersboplatser Tunaberg 105:1 i N-S riktning under en sträcka av ca 200 m. När arkeolog kom till platsen visade det sig att en stor del av kabelschaktningen redan gjorts men omdirigerats till åkermarken 25-80 m väster om fornlämningen (S3). Anledningen till omdirigeringen var att berghäll fanns inom den ursprungliga sträckningen och sprängningsarbeten skulle undvikas

Den del som kom att omfattas av schaktövervakningen var ett 130 m långt, 0,6 m brett och 0,6 m djupt schakt (S2) i väggkant upp mot Skarastugan och i tomtmark till en sommarstuga. Denna sträckning ligger mellan de kända boplatserna Tunaberg 69:1 och 105:1. Schaktet, där de övre lagren bestod av fyllnad till vägen, rensades i de orörda lagren för hand vid utvalda orörda nivåer men innehöll inget av antikvariskt intresse.

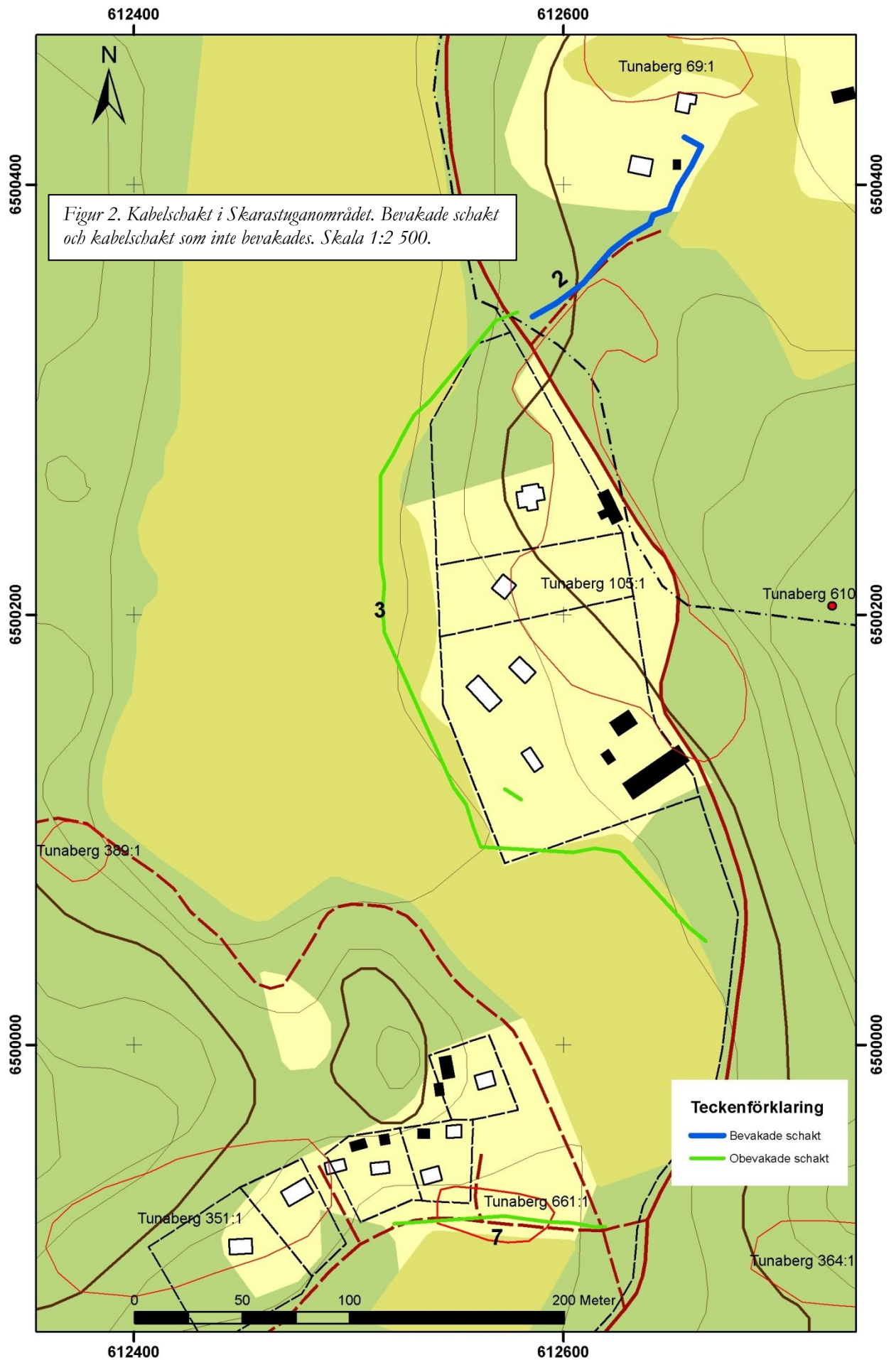
Hyttlämningar

Stora Uttervik, Tunaberg 169:1

Vid hyttlämningen Tunaberg 169:1 vid Stora Uttervik schaktövervakades ett 130 m långt, 0,6 m brett och 0,6 m djupt schakt (S4) i en asfaltsvägs östra-sydöstra kant. I den norra delen låg schaktet 1 m från en kraftig sluttning ned mot en bäck. Vägens västra del ligger i en djup skärning i en öst-sydöstsluttning.

Inom den norra och centrala delen av schaktet fanns ett grusigt fyllnadsmaterial för vägen (ca 0,2-0,4 m tj) och därunder ett sotigt lager med tämligen rik förekomst av slagg (0,2- 0,3 m tjockt). Detta slagglager sträckte sig 92 meter söderut räknat från schaktets norra kant. Underlaget bestod i allmänhet av sand. Vid de södra delarna av schaktet som huvudsakligen ligger i en uppbyggd vägbank finns inget slagglager.

Även ett 18 m långt schakt (S6) från väggkanten in till ett bostadshus schaktövervakades. Under mylla eller påförda gruslager fanns i schaktets västra del ett ca 0,3 m tjockt sotigt lager med slagg. Där schaktet drogs intill husväggen var lagren omrörda. I botten av slagglaget i mitten av schakt S6 togs ett kolprov vilket daterades till 428 ± 30 BP, 1435-1475 e.Kr. kal 1 sigma.

Lilla Uttervik, Tunaberg 293:1

Den andra hyttlämningen som berördes, Tunaberg 293:1 ligger vid Lilla Uttervik. Här drogs ett 125 m långt, 0,6 m brett och 0,6 m djupt schakt (S1) i åkermark ca 5-10 m meter väster om en bäckravin. Längst i norr vek schaktet av mot väster ca 1-2 m söder om grusväg.

Längst i söder framkom i det ca 0,2-0,3 m djupa ploglagret och underliggande silt sporadiskt med slagg. Sedan, efter ca 30 m, följde ett ca 4 m långt parti med ett sotigt lager med relativt riklig slaggförekomst (A1). Enstaka brända stenar fanns också. Längre norrut var slaggförekomsten måttlig fram till ca 54-60 m från schaktets södra kant där slaggmängden tilltar och lagret är sotigt och kolbemängt och ca 0,3 m tjockt (A2). Mellan 60 m och 66 m hade slagglagret inblandning av rödbrun silt (A3). På en sträcka av 18 m (mellan 66 och 84 m) var slaggförekomsten som rikligast och 0,3-0,4 m tjock (A4). Mängden slagg avtar därefter och kan i innehåll jämföras med lagret A2, för att vid 94 m bli sporadisk.

Ett kolprov analyserades från botten av lagret A4. Resultatet, 656 ± 30 BP 1280-1310, 1350-1390 e.Kr. kal 1 sigma tyder på en datering antingen till åren kring år 1300 eller mot slutet av 1300-talet.

Hålväg

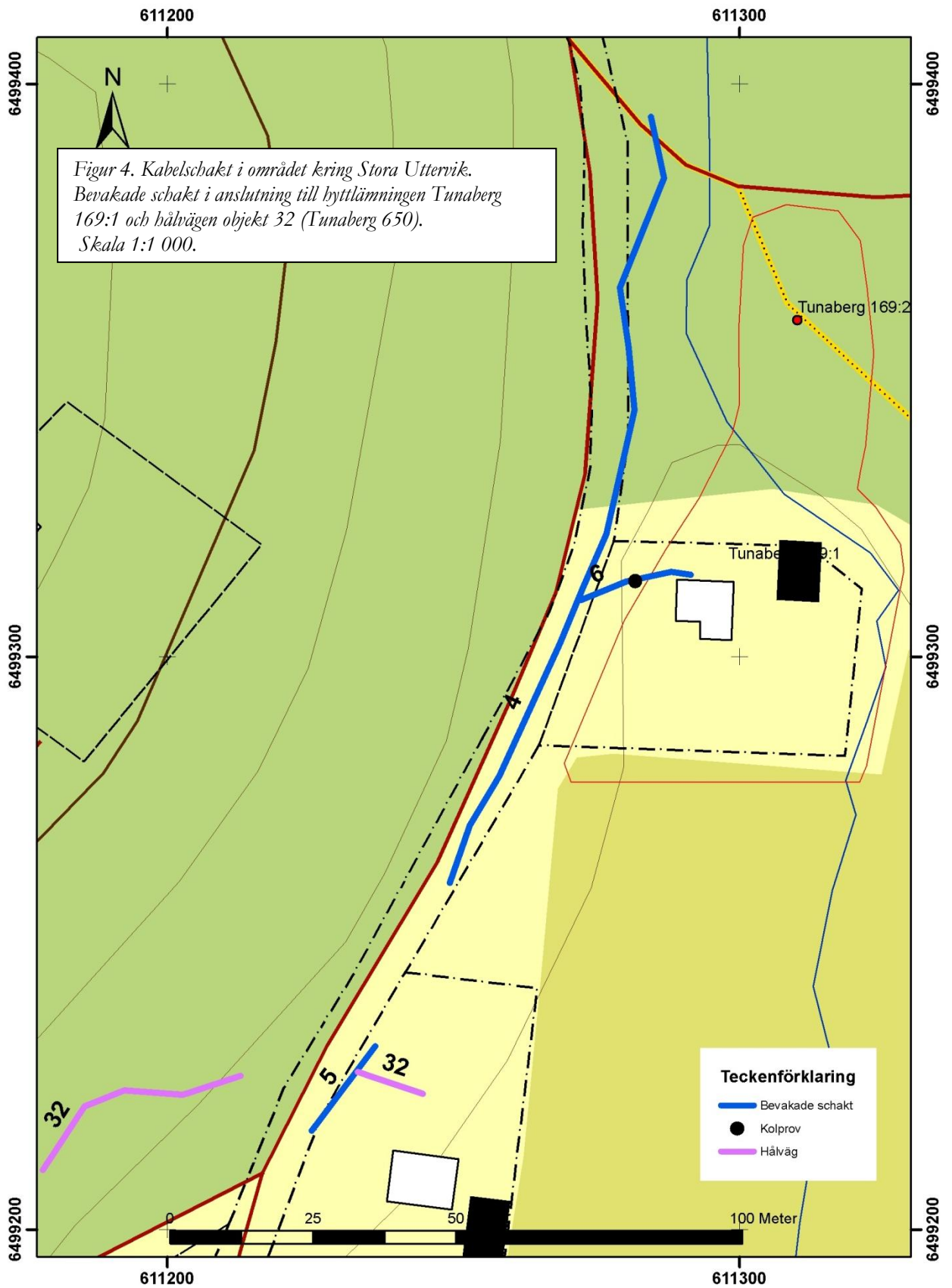
Stora Uttervik, Tunaberg 650, Objekt 32 (hålväg)

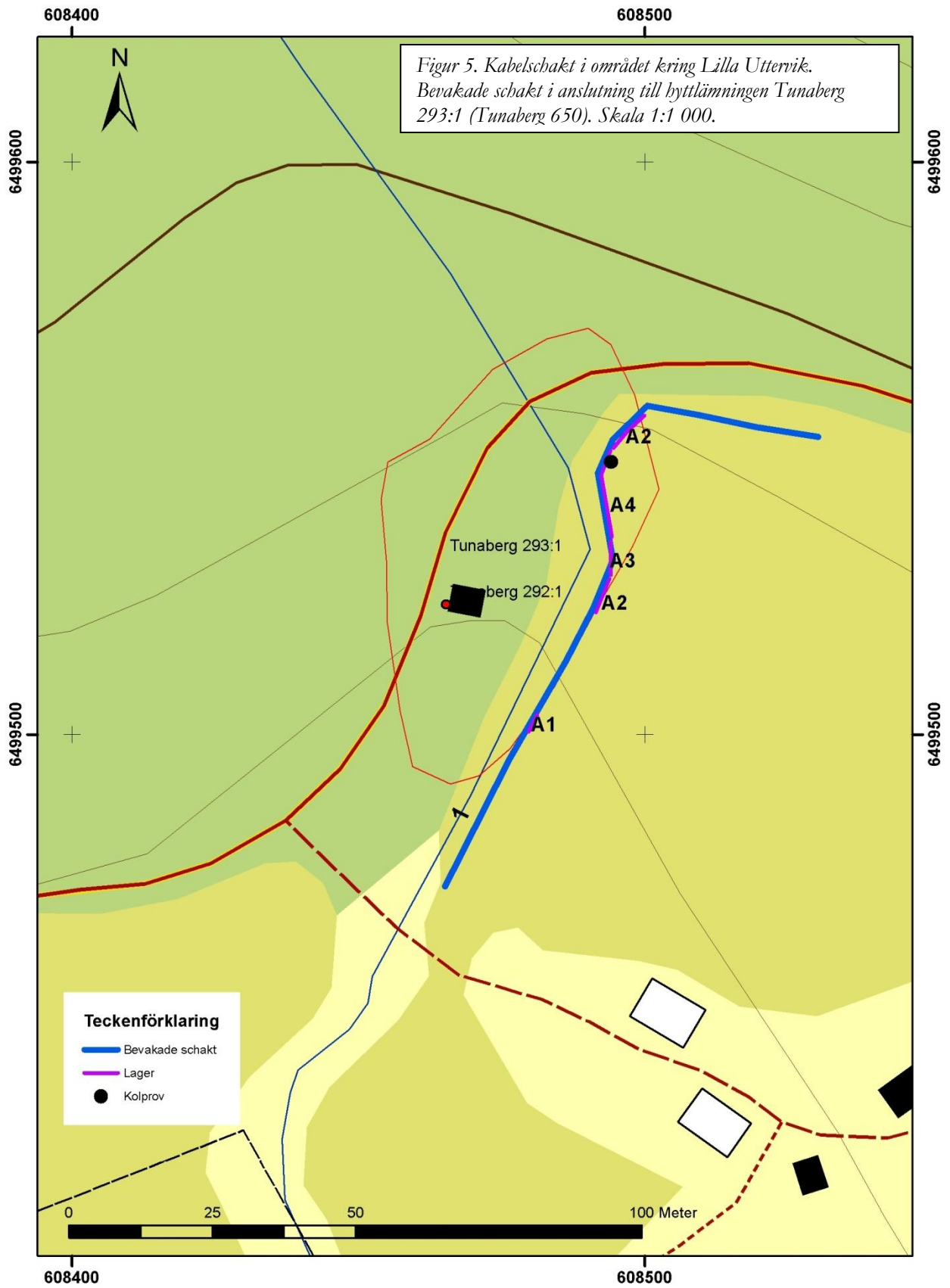
Hålvägen framträder som en svacka i terrängen i sluttningen mot SSÖ från vägkanten ned mot en trädgård. På denna sida vägen syns hålvägen som en 16 m lång 3 m bred och 0,3 m dj fördjupning.

Kabelschaktet drogs på sydöstra sidan vägen i vägkanten. 14 m dokumenterades (S5). I schaktet syntes den 3,2 m breda hålvägen. Hålvägen var här fr.a. synlig som en 0,2 m djup försänkning i den underliggande sanden som i botten bestod av ett tunt lager av siltig lera och ett 0,15 m tjockt lager av sand ovanför. Överst i schaktet fanns påförd vägfyllning bestående av sten och mylla.

Figur 3. Den nordvästra schaktnäggen på S5 skär hålvägen Tunaberg 650.

Tolkning och utvärdering

Eva Skyllberg har i sitt avhandlingsarbete "Södermanlands medeltida bergsbruk- en feodal angelägenhet" (2001) studerat Närkebergs bergslag, vilket Uttervik ingår i. Bland de dateringar som gjordes i detta område härrörde de äldsta från Hackhyttan och Inglovshyttan från 1300-talets slut (Skyllberg:33, fig 5). Det innebär att dateringarna vid Lilla Uttervik skulle kunna vara samtida med etableringen av Närkebergs bergslag. Även dateringen från Stora Uttervik är medeltida, men ligger snarare i 1400-talet. De två ¹⁴C-dateringarna har alltså bekräftat bilden av Närkebergs bergslags kopparhyttors senmedeltida ursprung.

Referenser

Litteratur

Eriksson, M. 1993. Strandlinjer och fosfatanalys, exemplifierat med undersökning av stenåldersboplats i Tunaberg vid Bråviken. Uppsats i arkeologi med laborativ inriktning vid Stockholms universitet. Vt 1993.

Magnusson, G. 1975. Fosfatkartering och sammanställning av fornlämningar i Ytterbo-Kungshamnsområdet, Tunabergs socken, Södermanland. Riksantikvarieämbetet Rapport 1975 B42. Stockholm.

Lindgren, C. 1991. Arkeologisk utredning. Södermanland, Tunabergs socken, Skarastugan 1:1 och 1:3. Riksantikvarieämbetet Byrån för arkeologiska Undersökningar. Rapport 1991:5.

Skyllberg, E. 2001. Södermanlands medeltida bergsbruk- en feodal angelägenhet. Sörmländska handlingar nr 50. Akademisk avhandling för filosofie doktorsexamen vid Stockholms universitet 2001. Arkeologiska institutionen.

Tekniska och administrativa uppgifter

<i>KM projekt nr:</i>	KM 11056
<i>Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:</i>	431-01576-2011, 2011-08-11
<i>Undersökningsperiod:</i>	20 september samt 21- 29 november 2011
<i>Exploateringsyta:</i>	423 löpmeter, ca 250 m ² .
<i>Personal:</i>	Henrik Runeson
<i>Belägenhet:</i>	Uttervik 5:1, Skarastugan 1:1, Tunabergs socken, Nyköpings kommun, Södermanlands län, Södermanland
<i>Ekonomisk karta:</i>	9h 0c samt 9h 0d
<i>Koordinatsystem:</i>	SWEREF 99TM
<i>Koordinater:</i>	x 6500229 y 612623 (Tunaberg 169) x 6500364 y 612620 (Skarastugan) x 6499500 y 1561756 (Tunaberg 293)
<i>Inmätningssmetod:</i>	GPS
<i>Dokumentationshandlingar:</i>	Förvaras hos ATA
<i>Fynd:</i>	-.

BILAGOR

Bilaga 1. Lager/anläggningsbeskrivningar

Lager inom Lilla Uttervik. Tunaberg 293:1

A1. Från 30–33,5 m i schaktet S1 från söder räknat. Ca 30 m ÖSÖ om smedjan.

Lagret utgörs av en sotig färgning under ploglagret, ca 0,3 m tjock. I färgningen finns relativt rikligt med slagg och svarta och bruna rostiga klumpar. I norra delen på ca 32,5 m fanns brända stenar, närmast förslaggade, 0,15-0,25 m stora.

A2. Lager med kol och slagg från 54–60 m och 84–92 m inom schaktet. Mängden slagg tilltar norrut. Påträffades under ett tunt ploglager 0,15–0,20 m tjockt. Lagret är 0,3 m djupt.

A3. Lager med kol och slagg på 60–66 m. Från ca 61 m finns större fläckar av rödbrun silt inblandat i det svarta lagret med slagg. Enstaka sten, 0,2–0,3 m stora.

A4. Från 66–84 m. Mycket riklig slaggförekomst. Upp till 0,3–0,4 m tjockt svart lager.

Tunaberg 650. Objekt 32, Hålväg.

Hålvägen syns som en svacka i terrängen i sluttningen mot SSÖ från vägkanten ned mot en trädgård. 16 m lång 3 m bred och 0,3 m dj.

Schaktet (S5) drogs på sydöstra sidan vägen i vägkanten. 14 m dokumenterades.

Från sydöst: Torv 0,3 m följt av myllig vägfyllning bestående av sten och mylla. Detta lager följs av ett 0,1 m tj lager av mylla och i botten ljus sand. Vid 4,6-7,8 m bryts sandlagret av en hålväg, 0,2 m ned i sandlagret som i botten har ett tunt lager av siltig lera och ett 0,15 m tjockt lager av sand ovanför.

Bilaga 2. Schakttabell

Schakt	Markslag och topografiskt läge	Längd, m	Djup, m	Area, m ²	Anmärkning	Anläggningar	Fynd	Underlag
1	Åkermark	125	0,6	75		4 lager med slagg	Slagg	Sandig silt
2	Skogsmark, västsluttning	130	0,6-0,7	78		-	-	Sand, sandig eller lerig silt
3	Åkermark	410	Trol. 0,6		Ej bevakat schakt	-	-	Troligen lerig silt
4	Skogsmark och betesmark	136	0,6	81	Norra delen slagglager	Slagglager	Slagg	Sand, ställvis ngt grusig
5	Skogsmark	14	0,6	9	Skär hålväg	Hålväg	-	Sand
6	Trädgård	18	0,6	13	Slagglager, i Ö omrört	Slagglager	Slagg	Sand
7	Åkermark	95	Trol. 0,6		Ej bevakat schakt	-	-	Troligen lerig silt

Bilaga 3. ¹⁴C-analyser

Bilaga 4. ¹⁴C-analyser

Lab. nr	Prov nr	Anl. nr	Anläggningstyp	Material och kontext	¹⁴ C-ålder BP	δ ¹³ C ‰ PDB	Kal 1 sigma	Kal 2 sigma
Ua-43901	1		Slagglager	Botten av slagglager	428±30	-25,9	1435-1475 AD	1420-1520, 1600-1620 AD
Ua-43902	2	A4	Slagglager	Botten av slagglager	656±30	-26,6	1280-1310, 1350-1390 AD	1270-1330, 1340-1400 AD

Kalibreringar enl. Stuiver, Long & Kra 1993.